

На правах рукопису

МАРТИНЮК Юрій Миколайович

**ГЕНЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗНАННЯ:
ФІЛОСОФСЬКІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНИЙ
АНАЛІЗ**

09.00.03 - історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

11627590

Робота виконана на кафедрі філософії Сімферопольського державного університету.

Офіційні опоненти:

- доктор філософських наук, професор Бичко А.К.
- доктор філософських наук, професор Верников М.М.
- доктор філософських наук, професор Табачковський В.Г.

Провідна установа – кафедра історії філософії Київського державного університету ім.Т.Г.Шевченка

Захист відбудеться "30" гравня 1993 року о 13 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 053.24.06 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук при Дніпропетровському державному університеті / 320625, ДСП, м.Дніпропетровськ-Ю, пр. Гагаріна, 72, Дніпропетровський держуніверситет, корп. І, ауд. 604/.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "29" гравня 1993 р.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00815137 (P)

ІНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук

доцент

А.Б.Філатов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження. Для сучасного суспільства характерна пильна увага до питань визначення шляхів удосконалення політики, економіки, права... Суттєву роль у цьому процесі відіграє здібність обмірковувати евристичний потенціал традицій що до виходу з багатьох труднощів. Назріла необхідність нового аналізу традицій також у галузі філософії. Передусім це стосується проблеми людини, її суттєвих сил та можливостей. Практика наших днів показала хибність чисто соціально-класового бачення їх. Екологічна криза, забруднення ґрунту та повітряного середовища, катастрофи у природі та техніці нагадали про необхідність вижити, зберегти вид, тобто передусім природні константи людини.

Гуманізація діяльності суспільства все частіше пов'язується з необхідністю урахувувати не тільки соціальну, а ще й природну складову суттєвих сил людини як загальнолюдську цінність.

Відмовлення від цього ідеалу було врешті-решт відмовленням від філософських традицій, розвиток яких обчислюється не одним тисячоліттям.

Така ситуація не могла не вплинути негативно на рішення багатьох актуальних проблем філософії, не сприяти виникненню нових проблем у інших галузях. Це цілком стосується існуючої сьогодні "офіційної" теорії пізнання.

Дійсно, давно потребує відповіді питання: якщо суттєві сили людини характеризують природна та соціальна складові, спадкоємність у розвитку, то чи стосується це до такої їх форми, якою є пізнавальна діяльність?

З позитивної відповіді випливає, що утворення знання є феномен природно-соціальний, і його не можна пояснити тільки уявленнями та термінами соціального відображення, бо воно повинно мати генетичні природні основи і не обмежується актуалізацією досвіду людства, що суб'єктивна складова знання не детермінована лише таким досвідом і знаннями дослідника про об'єкт.

З негативної відповіді випливає відмовлення від традицій, принципа спадкоємності у розвитку, ігнорування усього філогенетичного досвіду відображення зовнішнього світу живими істотами, який повинен тоді існувати сам по собі, а людське знання, починаючи завжди нібито з нуля, повинно існувати локально, від-

риваючись абсолютно від власної основи.

Про необхідність нового аналізу історії філософії у галузі проблем пізнання говорить, по глибокому переконанню дисертанта, багатий матеріал, нагромаджений у галузі біології, генетики, фізіології та нейрофізіології, психології та кібернетики, який все ще не обміркований філософією, довгий час закликаною до союзу з природознавством. Пізнання у цілому це й сьогодні розглядається лише як процес, у якому приймають участь два рівні / чуттєвий та раціонально-дискурсивний/, що знаходиться у протиріччі з фактичним матеріалом науки, обґрунтованою механізми рівневої взаємодії "інформаційних еквівалентів світу". / На рівневу природу образів звернули увагу ще М.І.Сеченов та І.П.Павлов/.

Уникнути соціального редукування можливо на шляху розуміння взаємодії соціальних та позасоціальних, у тому числі природно-космічних витоків пізнавальної діяльності. З одного боку - неможливість її розглядання без соціума та культури, без схем практичної діяльності, з другого - не правомірність зведення її / як і всякої іншої і взагалі людини-мікрокосму/ до них. Соціально-діяльнісний підхід до людини, який своєю основою має антропоцентристські погляди, необхідно поєднувати з космічними призначенням та виникненням людини. /В.П.Іванов, В.Г.Табачковський .../.

Саме на цьому шляху можливе послідовне рішення традиційних філософських проблем - про витoki та генетичні основи знання, про його апіорну складову та механізми рефлексії, про людину-мікрокосм, актуалізація рівневої пам'яті якої у пізнанні завжди вела філософів до уявлень про самопізнання.

Стан дослідження проблеми виглядає декілька парадоксально. Тисячоліттями філософи розробляли питання, глибину яких по-справжньому поцінити можна буде тільки зараз у контексті матеріалу сучасної науки / що до гносеологічної проблематики/. Критикуючи ідеалізм, дуалізм та матеріалізм механістичного напрямку, наша філософія не роздивилася раціонального моменту, який був притаманний традиційним філософським системам, запроваджуючи негативізм відносно ідей про генетичні природні передумови та основи знання, апіоризму, пізнання як самопізнання...

Так ідея людини-мікрокосму розуміється часто лише як метафора, або зміст цього уявлення пов'язується з субстратними ана-

логіями організму та зовнішньої природи. Такий підхід мало сприяв рішенню проблем гносеології. Філософські ж системи минулих століть намагались спочатку з'ясувати місце людини у всесвіті, Логос якої одвічно проникав у мікрокосм чи то у формі ідей, чи то загальних універсальїй-понять, чи як природжене знання чи апріорна форма. Тому пізнати предмети та явища світу означало тоді припнм"ятати, витягти із глибин пам"яті їх ідеальну суть, актуалізувати апріорну схему чи на основі адаптованих до світу почуттів зформувати суб"ективний образ. Чи несуть раціональний зміст усі названі погляди на процес пізнання?

Як цілісна комплексна ідея ця проблема у сучасній вітчизняній філософській літературі майже не досліджувалась. Однак заслуга багатьох авторів полягає у розробці питання про активну роль суб"екта пізнання, його діяльній-ної суті. До їх числа у першу чергу треба віднести А.М.Коршунова, В.О.Дакторського, В.П.Філатова, В.С.Швирьова, В.І.Шинкарука, а також Е.В.Ільєнкова, М.С.Кагана, П.В.Копніна, В.В.Орлова, О.Г.Спіркіна, М.І.Сичова... Серед праць, що сприяли розробці досліджуваної проблеми, треба виділити ті, в яких велика увага приділяється аналізу ролі суспільної практики у формуванні конкретнаукового та категоріального знання: О.С.Богомолова, М.О.Булатова, І.В.Бичка, С.Б.Кримського, М.В.Поповича, В.П.Іванова, В.Г.Табачковського, статті та книги різних років В.Ф.Асмуса, Г.С.Батіцева, К.М. Абдільдїна, В.М.Борисова, Л.П.Бузвої, В.Ф.Кузьміна, Т.Павлова, М.К.Мемардашвілі, Б.Ф.Поршнева, В.О.Штоффа.

Необхідними для досягнення основної мети роботи були історико-філософські монографічні дослідження В.Ф.Асмуса, М.К.Вахтомїна, В.Гулиця, Г.А.Заїченка, І.А.Конїкова, В.С.Костяченка, Ю.З. Кушакова, Ю.К.Мельвіля, І.С.Нарського, Т.І.Ойзермана, С.І.Попова, Г.Тевзаде, П.Д.Шашкевича, В.І.Шинкарука та ті, що виконані у статтях Л.А.Абрамяна, І.С.Андрєвої, О.С.Богомолова, А.К.Бичко, П.П.Гайдєнко, Д.М.Гринїшина, Л.О.Калинникова, М.А.Кіссєля, Я.А. Ляткера, Н.В.Мотрошилової, Я.К.Ребанє, Е.Ш.Соловїйова... Неосхідністю було вивчення поглядів неокантіанців: Г.Гельмгольда, В.Віндельбанда, Е.Кассїрєра, Г.Когєна, Е.Ласка, П.Наторпа, Л.Нельсона, Г.Рікєрта..., сучасних зарубїжних дослідників Канта - О.Блага, Н.Гєртмана, Ф.Каульбаха, Г.Мартїна, М.Фїшєра, ідеї інтуїтивїзму А.Бєрєсона, феноменології Е.Гусєрля, структуралїзму К.Лєві-Строса...

Здійснюване дослідження та висновки з нього були б неможливі без попередньої деталізації специфіки відображення на різних рівнях матерії, яка виконана на основі системного, інформаційного та кібернетичного підходу. Їх розробка була виконана в роботах М.М.Амосова, В.Г.Афанасьєва, Л.Брілжєна, Н.Вінера, І.І.Гришкіна, Є.В.Дмитрієва, Д.І.Дубровського, Н.І.Жукова, Г.Клауса, А.Н.Колмогорова, І.Б.Новіка, Л.А.Петрушенко, В.Н.Пушкіна, В.С.Трхтіна, Б.С.Українцева, А.Д.Урсула, Г.Х.Шингерова, К.Шеннона, Д.О.Шрейдера, У.Р.Ешбі.

У аналізі проблеми основ знання дисертант спирався на роботи, в яких вивчались механізми взаємодії біологічного та соціального у людині, питання антропогенезу: І.Л.Андрєєва, В.П.Алексаєва, Б.Т.Григор"яна, Н.П.Дубініна, Р.С.Карпінської, М.Ф.Нестурха, О.І.Опаріна, Н.Б.Ожонської, С.О.Пастушного, Тейяра де Шардена, І.Т.Фролова, Ф.Енгельса...

Обґрунтуванню актуальності філософських традицій з питання участі у пізнавальній діяльності природних елементів єдиного ієрархічного образу, який притаманний апарату відображення людини, служили праці загальнобіологічного напрямку / П.К.Анохіна, Н.О.Бернштейна, В.В.Дєрґачова, В.І.Кремянського, Л.В.Крушинського, М.І.Сєтрова, І.І.Шмальгаузєна/, а також тих природознавців, які досліджували форми активності мозку / В.В.Аршавського, В.І.Ходорова, Н.П.Бєхтєревої, А.Н.Бойка, Є.І.Бойка, В.І.Гусєльникова, В.Г.Вороніна, Ю.Г.Кратіна, М.Н.Ліванова, І.П.Павлова, В.С.Русинова, Л.Н.Сєравіна, І.М.Сєченова, П.В.Симонова, А.Д.Слоніма, Є.Г.Сімерницької, Є.Н.Соколова.../.

Особливо треба підкреслити значення праць психологів, дослідження яких дали можливість розкрити діяльнiсну природу образу, його багаторівневу організацію. Насамперед це праці Б.Г.Ананьєва, Л.С.Віготського, Л.М.Вєкєра, В.П.Зінченка, Б.М.Вєличковського, Г.Г.Вучєтїча, О.Н.Лєонтєєва, Я.О.Пономарьова, Л.С.Рубінштейна, В.В.Столїна, О.К.Тихомірова, Д.Н.Узнадєє, М.Г.Ярошевського, а також зарубіжних дослідників / Р.Л.Грегорі, М.Вєртгеймера, К.Пїаже, М.Полані, П.Ліндсєя, Д.Нормана, Д.Сомьєна.../.

Необхідність використання та аналізу матеріалу з історії філософії, методологічного та світоглядницького в питань шляхів формування знання, а також матеріалів експериментів /та висновків з них/, які здобуті біологами, нейрофізіологами, психолога-

ми та кібернетиками, уявляється одним із ефективних шляхів подолання негативізму по відношенню до згаданих традиційних принципів, одним з шляхів аргументованого обґрунтування їх актуальності.

Мета роботи - користувачись результатами аналізу та узагальненнями ідей філософії минулого, обґрунтувати актуальність та евристичне значення традиційних принципів, які послідовно розкривали шляхи формування знання: людини-мікрокосму, притаманності та участі у цьому процесі природних передумов/генетичних основ/, пізнання як самопізнання /та "згадування"/. Досягнення основної мети - обґрунтування ролі природно-генетичних основ у формуванні знання суспільної людини - дозволяє до того ж розкрити евристичну роль концепцій "мислячої субстанції", природної складової рефлексії, апріорного знання та його необхідних витоків.

Для досягнення основної мети необхідно було вирішити такі завдання:

- виконати аналіз, узагальнення традиційних ідей філософії з метою розкрити стійкі принципи, що реалізуються в уявленнях про процес пізнання;

- спираючись на методологічний аналіз конкретних наук та різних концепцій інформації, обґрунтувати евристичну роль та можливість широкого використання функціонального уявлення про інформацію, за допомогою якого можна конкретизувати шляхи зберігання, накопичення та реалізації відображення різних рівнів / у тому числі поняттєвого/ у процесі пізнання;

- обґрунтувати, що природний та соціальний рівні відображення світу мають свою єдину матеріальну базову інформаційні процеси ієрархії рівнів активності мозку людини;

- виявити дослідного чи додослідного походження природно-генетичні основи знання;

- розкрити, яке конкретно гносеологічне значення "образів" цього рівня у механізмах формування знання про оточуючу дійсність у суспільної людини.

Методологічну основу дослідження складає насамперед діалектична ідея спадковості, застосована а/ до філософських традицій, б/ до розуміння суттєвих сил людини, в/ етапів еволюції та формування знання, г/ до актуальних проблем філософії та

сучасного суспільства. Така вимога діалектики: розглядати процеси у розвитку, долаючи "дурне" заперечення, беручи все позитивне від попереднього етапу, розуміння останнього як невід'ємної основи нових етапів

Метод генетичного пояснення характерний тим, що повинен відтворити весь ланцюжок трансформацій, що передують досліджуваному явищу, "як процес не об'єднаний і тому формульний достатньо основу для його викинення". /В.П.Іванов/.

Еволюція знання про світ розглядається у контексті цих вимог як процес нагромадження його рівней міром ускладнення та удосконалення апарату відображення і форм активної поведінки. Знання "вищих" рівнів може з'явитися лише на основі "нижчих", з якими постійно взаємодіють "вищі", а ефективне функціонування останніх взагалі являє собою багаторівневий ієрархічний процес при провідній ролі вищих свідомих рівней. У повній мірі уявити значення генетичного методу можна у нашому випадку, якщо виявити традиційні принципи концепції знання, проаналізувати їх у контексті сучасної науки, застосувати результати для вирішення ряду "вічних" проблем теорії, розкрити практичне та світоглядне значення генетичного підходу до процесу формування знання.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні актуальності положень та принципів традиційної філософії, що були відкинуті у результаті панування вульгарно-соціологізаторської парадигми в уявленнях про людину та її пізнавальні можливості:

- показано, що людина / її активний апарат відображення / дійсно являє собою мікрокосм, у рівнях інформаційно-функціональних процесів якого світ представлений у формі ієрархічного образу;

- виявлено, що образи нижчих рівнів апарату відображення світу, які виникли у мозку ще в період його філогенезу, треба розглядати як природно-генетичні основи знання, як інформаційний базис пізнавальної діяльності;

- досліджено механізми взаємодії образів різних рівней, що частково дає підставу бачити у пізнанні явища "витагнення з пель'яті" та "самопізнання" / про що йдеться майже в усіх філософських школах/;

- розкрито включення у механізми рефлексії не тільки со-

ціальних, а й образів природних рівнів відображення світу;

- аналіз взаємодії тілесно-фізіологічних та інформаційних складових образу дозволив виявити аспекти проблеми "мислячої субстанції" та її удосконалення міров еволюції людини та її мозку;

- в роботі конкретизована проблема раціонального компонента знання, а також проблема схематизму розуму та природних передумов категоріального знання завдяки методологічного аналізу активності схем-образів "нижчих" рівней, у яких сформулені загальні залежності зовнішнього світу;

- конкретизована "вічна" проблема апріорного знання, оскільки доведено, що образи-схеми "нижчих" рівней виникали як результат адаптації ще в період філогенезу людини та її мозку, тобто з а м е ж е в людського досвіду, який довгий час бачився як додослідний компонент;

- завдяки виявленню активнішої природи загальних образів-схем "нижчих" рівней обґрунтовується думка про єдині передумови формування теоретичного та практичного розуму.

Так певне рішення можуть знайти проблеми, що розроблялись в епоху стародавніх Сходу та Греції, середніх віків, Нового часу та німецької класичної філософії.

Теоретичне значення дослідження передусім полягає у можливості повернути філософії її традиційні, що мають методологічне та світоглядне значення, категорії: "мікрокоси", "природні основи знання", "апріорне знання". Новим змістом наповнюється також уявлення про пізнання як витяг та актуалізацію пам'яті /Платон/, про тілесно-мислячу субстанцію, інтуїцію та рефлексію /раціоналізм XVII століття/, про елементи об'єктивного та необхідного у суб'єктивному людському розумі, про апріорно задані форми - природні передумови конкретного та категоріального знання /Кант/.

В роботі намічаються нові підходи до аналізу проблеми доцільності Всесвіту, можливості інтерпретації його у якості "абсолютного початку", передумови виникнення життя та людини, а також її знання. У контексті таких побудов конкретніше проявляється теоретична цінність ідей Бердяєва, Вернадського, Сковороди, Соловйова, Федорова, Оркавича, ідей, які потребують особливого аналізу, бо довгий час вважалися мало плідними.

Результати дисертації дають підстави намітити проблематику

подальших досліджень: про коректність існуючої теорії пізнання як тільки теорії відображення, що ігнорує активність досоціальних рівней відображення, про створення гносеології, асимілюючої уявлення про соціальну та природну складові суттєвих сил людини, про механізми несвідомого та інтуїтивного знання. Серйозному дослідженню у душі традицій треба піддати питання про більш широкі уявлення щодо суб'єкту досліджу, бо ця категорія не може не урахувати фактів актуалізації інформації періоду природної еволюції людини та її мозку.

Обґрунтування нових шляхів рішення традиційних проблем філософії у цілому, та особливо гносеології, дозволяє розкрити методологічні та світоглядні можливості для аргументованої критики сучасних ірраціоналізму та містики. Одержані результати можуть бути реалізовані як у викладанні курсу філософії, так і у науково-дослідницькій роботі.

Практичне значення дисертації.

1. Виялена діалектична єдність образу та реакції як досоціальна основа взаємопроникнення впливаючих "чистих" теоретичного та практичного розуму дозволяє бачити у людині та її апараті відображення носія природної раціональності, що почерпнута від раціональності та гармонії об'єктивних процесів, специфічну гносеологічну цінність. Саме на ці природні генетичні основи теоретично-практичного розуму повинні, не обмежувчись тільки соціальними детермінантами суттєвих сил людини, орієнтуватися не тільки екологічні та підприємницькі програми, а також програми політики, права, оздоровчі програми, як послідовно гуманістичні.

2. Ї підстави вважати, що розкритий в роботі інформаційний механізм утворення ієрархічного образу пояснює один з аспектів нового при дослідженні наукової творчості, бо для рівней свідомості витягнений з "нижчих" рівней образ предстєє перед ученим як нове формування, хоча і ця компонента образу кінець кінцем повинна підтвердитися практикою. Методика стимулювання творчих можливостей людини повинна враховувати ці глибинні явища.

3. На основі дослідження з'являється можливість формувати більш досконалі концепції та моделі штучного інтелекту, його ієрархічну організацію, аналогічну чи тільки схожу з біосистемами інформаційну місткість. Конкретизація уявлень про єдину активну та обрану суть рівней пам'яті також важлива для фор-

мування таких моделей, бо працюючи сьогодні системи штучного інтелекту локалізують активність у моделях-роботах, а логіку думки - у ЕОМ, що ігнорують реакції.

4. Результати роботи доцільно враховувати у практиці психотерапії / навчання, гіпнозі / під час розробки методів та пояснення шляхів проникнення слова у нервові та соматичні процеси.

Апробація дослідження. Головні результати роботи відбито у трьох монографіях, а також статтях та тезисах у наукових збірниках і журналах. Ідеї дисертації викладались та обговорювались на міжнародних, республіканських та регіональних наукових та науково-практичних конференціях: з проблем методології творчості / Рига, 1978, 1979 /, концепції розвитку матерії та суспільства / Пермський ун-т, 1978, 1979, 1981, 1985 /, з проблем людської діяльності та теорії творчості / Сімферополь, 1979, 1981, 1984, 1986, 1988, 1989, 1992 /; на VI міжнародному семінарі "Світогляд та наукове пізнання / Біла Церква, 1984 /, на семінарі Проблемної Ради "Основні етапи наукового пізнання" / Ленінград, 1985 /, на конференції інституту філософії та права Білорусії "Методологічні аспекти наукового пізнання та соціальної дії" / Мінськ, 1986 /, на науково-практичному семінарі ІПК КДУ / Київ, 1986 /, на науково-теоретичній конференції Республіканської проблемної комісії з філософських проблем медицини МЗ України / Київ, 1987 /, на міжнародних ІУ Кантовських читаннях, присвячених 200-річчю написання "Критики практичного розуму" / Калінінград, 1988 /, на XII Міжнародному теоретичному семінарі "Світогляд та наукове пізнання" / Луцьк, 1989 /, на науково-теоретичній конференції "Перебудова та проблеми еволюції людини" / Севастополь, 1990 /.

Робота стала підставою для розробки лекцій та спецкурсів з проблем історії філософії, антропології та гносеології, для підготовки доповідей на методологічних семінарах факультету природознавства...

Структура дисертації підпорядкована досягненню основної мети - обґрунтуванню актуальності філософської традиції щодо генетичних природних передумов пізнання людини оточуючого світу.

У першому розділі виконано загальний аналіз гносеологічних традицій, розкривається ряд їх важливих принципів, що не

були реалізовані у достатній мірі. У другому - дається відповідь, як людина може бути інформаційним мікрокосмом, природні основи якої приймають участь у формуванні знання. Третій розділ намічає рішення проблем рефлексії, раціонального та апріорного знання. У четвертому розділі обґрунтовується можливість нового бачення ідеї єдності теоретичного та практичного розуму, значущості окремих світоглядницьких ідеалів філософії. У закінченні намічаються перспективи нових досліджень.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми. Показано ступінь розробленості; визначені мета та методологічна база, розкриваються наукова новизна та теоретично-практичне значення дослідження.

У першому розділі "Проблема генетичних основ знання як філософська традиція" досліджується історико-філософський матеріал з метою знайти актуальні для сучасної гносеології принципи. Так для філософських шкіл стародавньої Індії як ортодоксальних, так і неортодоксальних характерним є уявлення про пізнання як про безперервний потік свідомості /буддизм/, актуалізацію знання всезначою душею /джайнізм/, самозаглиблення /санкх'я/, нірвану /джайнізм, буддизм, Йога/, у стані якої тільки й можливе істинне - інтуїтивне знання. Проблема внутрішньої основи знання, яка міститься в людині, знайшла своє вираження у філософських системах стародавнього Китаю - передусім у конфуціанстві. Питання про природну основу людини та її знання, яке залежить від найтоншої матеріальної субстанції душі "ці", ставилось представниками даосизму та інших наївноматеріалістичних шкіл. До їх числа належить Сюнь-цзи, який висунув плідотворну для подальшого розвитку філософії ідею про визначальну /відносно почуттів/ роль мислення у пізнанні як фактор, що первісно містить у собі природничі закони.

Глибокі думки про джерело знання були висловлені філософами стародавньої Греції. Вони виразно ставлять питання про пізнання зовнішнього світу як процес самопізнання.

Матеріалістичні здогадки про передумови виникнення знання висловлюють Демокрит і Емпедокл. В їхніх поглядах ми знаходимо намагання обґрунтувати тезис "подібне пізнається подібним". Для Демокрита ця подібність полягає у збігу пор людського тіла з величиною і формою ейдосів-образів речей. Ідея подіб-

ності впливає із уявлень Емпедокла, що всі органи почуттів пристосовані до специфічного для кожного з них сприйняття властивостей речей. На відміну від даосистських уявлень про учування усякої людини в закон-дао, Платон джерелом знання вважав об'єктивну ідею /форму, ейдос/. Ідеї існують самі по собі, але на землі можуть з'єднатися з тілом, і тоді з допомогою пам'яті людина може згадати про їх трансформації. Так вирішує думка про дослідне, апріорне відносно людини знання, тому що воно є результатом "досвіду" ідей.

Новий крок у розвитку концепції самопізнання робить Арістотель. Джерелом, вихідним моментом знання він вважає зовнішній предмет. Визначаючи переважачу роль відчуттів, основов наукового знання про необхідне, загальне Арістотель все таки вважає не поняття та аксіоми / як характеристики предметів/, а те, що існує "саме по собі" і, врешті-решт, не доказове, не дане у досвіді.

У середні віки Х.Аквінський сутність людини уявляє як одну з кінцевих ланок найскладнішої ієрархії Всесвіту. У заслугу Йому треба поставити розвиток уявлень про спроможності "душі" /"Сума теології"/. Відштовхуючись від чуттєвого досвіду, зовнішні почуття обробляються внутрішніми / пам'яттю, уявою/, потім уже дематеріалізовані образи впорядковуються у просторі й часі загальними почуттями, і тільки після цього абстрагуюча діяльність розуму - людського /пасивного/ - відділивши форму /рід, вид/ від речі, перетворює їх в образи, що осягнені розумом. Такими вони стають лише завдяки перетворенню їх душею у розумно виражені образи - слова розуму. Гранично загальні поняття людського розуму наближаються до універсалій у богіві. Так, і у середні віки концепція самопізнання, яка в будь-якому разі передбачає наявність основ знання /чи його передумов/ у людині, стає невід'ємною частиною філософських і теологічних систем.

Розвиток виробництва, підприємництва/Новий час/не міг не висунути нових вимог до науки, у тому числі філософії. Своєрідними є і погляди щодо пізнання дійсності, розвинуті філософами, які мають вже у своєму арсеналі суттєві досягнення в галузі математики, астрономії, фізики, фізіології. Така особливість характерна для праць Декарта.

У міркуваннях ученого, особливо в намаганнях з'ясувати роль тілесного й духовного у відчуттях і поведінці, в геомет-

ричних характеристиках речей і ясного знання, явно визріває глибока й майже невирішена тоді проблема онтологічних і гносеологічних функцій двох субстанцій. Саме в цей період все виразніше постає питання про вічність душі як намагання пояснити спадковість знань, а ідея їх наслідування пов'язується з її безсмертям.

Намагаючись подолати дуалізм, Спіноза вважав, що існує єдина субстанція, яка відкривається людині своїми взаємодоповнючими і взаємодіючими атрибутами простору й мислення. Природа містить у собі ідею людського тіла. Ось чому вчений-філософ здатний приєднатися до сутності світу, знаходячи в собі "хороші" /божественні/ універсалиї.

Що стосується незнищеного компонента знання, його спадковості, то цей момент /поряд із уявленням про "концентрацію" душі й тенденцією приєднання модуса-мислення і модуса-тіла людини до аналогічних атрибутів самої субстанції / як і ідея глибинних основ знання про світ, названий Спінозов "нескінченим інтелектом".

Проблема внутрішнього досвіду не могла не привести до ідеї рефлексії й до визнання Локком існування внутрішніх передумов знання. Визначачи вирішальну роль зовнішнього досвіду, англійський філософ не може уникнути висновку про наявність у дитини здібностей, які не пояснюються індивідуальним досвідом. Це неминуче вимагало пояснення знання з урахуванням глибинних основ його. Що це за основи, як вони виникають і чи здатні справді впливати на пізнання? Механічний матеріалізм XVII ст. не спроможний був дати послідовної й переконливої відповіді на ці запитання. Ідеалісти в цих питаннях відстоювали більш послідовну позицію, оскільки послідовніше проводили ідею наступності, повноти у становленні ієрархії всесвіту і пізнавальних процесів.

Глибокою є розробка концепції основ знання у Г. Лейбніца. У контексті проблеми, яка розглядається нами, інтерес викликають його погляди на розвиток здатності монад до самоуявлення.

Перший рівень його названий Лейбніцем аперцепцією. Він пов'язаний не просто з самоуявленням себе, а й дозволяє людині здійснювати процес рефлексії, пізнання. Чуттєвий досвід важливий для початку пізнання, а передумови завоюються людиною від народження і як природжені "містять у собі як інстинкти, так і

природний розум". У гносеологічних побудовах Юма знову ми знаходимо спробу з'ясувати витoki "вражень почуттів" і внутрішніх "вражень душі", звертаючись до феноменів "попереднього досвіду", "звички" й пам'яті.

Для успішного виконання поставленої у роботі мети суттєве таке зауваження. Основний акцент тут поставлено на проблемі пізнання. Зрозуміло, що філософи, про яких іде мова, не могли вирішити її раніше, ніж відповіли на питання про місце людини у всесвіті, про її виникнення та відношення до зовнішнього світу. Тільки відповівши на ці питання, можна було обґрунтувати ту чи іншу концепцію формування знання. Інакше кажучи, філософи пргнули до створення стрункої системи, по можливості не суперечної, яка б пояснювала, як виник космос, неживе й живе, людина, які її можливості у ставленні до природи, до інших людей, на що вона як копія Всесвіту може розраховувати.

Вершиною намагань створити цілісну систему на межі XVIII-XIX ст. є німецька класична філософія. Засвоївши досягнення своїх великих попередників, представники її ідеалістичного напрямку суттєво деталізували гносеологічну проблематику, успадковуючи концепцію самопізнання. Так, згідно з поглядами І.Канта, всі пізнавальні можливості сконцентровані в самій людині, яка майже не має потреби у впливові зовнішнього світу. Роль його зводиться до вихідного, пускового елемента, який активізує всі пізнавальні можливості, що реалізуються остільки, оскільки душа "завнає впливу зсередни". Пізнання виявляється процесом активізації апріорних здібностей різного рівня і ступеня спільності, а не відображенням суті оточуючих предметів. Але звідки в людині ці універсальні здібності? Важко знайти послідовну відповідь на це питання у працях Канта.

І для Фіхте пізнання не могло виступати інакше, як акт самопізнання й реалізації основ знання в людині. Така позиція об'єктивного ідеаліста, який правильно акцентує увагу на суб'єктивному боці образу / чи навіть поняття / зовнішнього світу, та не зміг послідовно пояснити витoki цієї суб'єктивності. Для об'єктивного ідеалізму Гегеля ця проблема не стоїть так гостро, тут суперечність перемагається тим, що суб'єктивне / як і взагалі людина-суб'єкт / виявляється породженням ідеального абсолюту, який містить у собі задалегідь увесь зміст дійсності. Ось чому людині залишалось пізнати у речах їхній власний розу-

мовий зміст і розвиток, який збігається із розгортанням світового Логоса.

Зовсім інакше будує свою систему матеріаліст Л.Фейєрбах. Ідея спадковості реалізується ним при поясненні шляхів виникнення свідомості як процесу переходу від інстинкту тварин, "обмеженої свідомості", до людської свідомості, яка спрямована на "нескінченність власної сутності". Та ні розуміння адаптивно-доцільного походження чуттів, ні міркування про роль активності тіла при формуванні образу світу, ні уявлення про природні складові людини не привели філософа до з'ясування способів реалізації цих внутрішніх, суб"активних умов /передумов/ у процесі становлення нового знання.

Навіть з огляду найбільш типових ідей про пізнання видно, що жодна з філософських шкіл минулого, заслугою яких було усвідомлення методологічної значущості ідей доцільності світу та його ієрархічної організації, взаємодії ідеальної та матеріальної основ /душі і тіла/, методологічної ролі успадкування інтелекту й пам"яті, не змогла послідовно застосувати їх до аналізу механізмів реалізації передумов і основ знання, які має людина у процесі пізнання нею навколишньої дійсності.

Об"ективний ідеалізм не спроможний цього зробити, оскільки такими передумовами вважав позасвітовий розум, божество. Суб"активний ідеалізм, відокремивши людину від зовнішнього світу, оголошував ці передумови заданими первісно, апріорно, не пояснюючи їхнього справжнього джерела. Дуалізм, який межує з механіцизмом, то абсолютизував роль тілесного, не бачачи його ролі у формуванні психічного образу, то перебільшував роль мислення, не розуміючи значення у ньому тілесного компонента. Представники матеріалістичного напрямку, вважаючи джерелом знання наші відчуття зовнішніх предметів, або недооцінювали роль мислення, пам"яті при інтерпретації чуттєвих даних, або недостатньо розуміли роль практики, взагалі активної сутності процесу відображення.

Близько до вирішення проблеми підійшов діалектичний матеріалізм. Обгрунтовуючи суспільний характер процесу пізнання, вирішальну роль практики у ньому, його основоположники вважали, що в процесі еволюції матерії "жоден з її атрибутів ніколи не може бути втрачений", бачили у мислящому дусі "видий цвіт" матерії, а в мисленні й свідомості - "продукти людського мозку...", які є в остаточному підсумку теж продуктами природи

/Енгельс/, розглядали пізнання як вищий продукт природи.

Ось тут і потрібно розуміти, що через необхідність боротьби з ідеалізмом і вульгарним матеріалізмом стала поступово абсолютизуватися соціальна парадигма при аналізі шляхів формування знання. Що стосується можливості актуалізації природних передумов, ця діалектична ідея "зависала у повітрі", не працювала на в'яснення механізмів пізнання.

Не реалізованими тим самим лишилися ряд принципів традиційної філософії. Ми бачимо дві групи їх. Перша, що обґрунтувала шляхи здобуття знання: принципи мікрокосму та генетичних природних основ знання про зовнішній світ, рівней пам'яті та самопізнання, рефлексії. Друга, що пояснює зміст знання, його рівні / конкретне та узагальнене/, проблему зв'язку "душі" та тіла, апріорного, чистого теоретичного та практичного розуму.

Тут досягнення конкретних наук, дещо випередивши їх методологічний аналіз, існують наче самі по собі, а філософське знання механізмів пізнання існує саме по собі, досліджуючи головним чином соціальну компоненту процесу пізнання. Ось чому необхідно проаналізувати дані цих наук і, узагальнюючи їх, подивитися по-новому на гносеологічну проблематику.

У другому розділі "Мікрокосм і пізнання / у контексті сучасної науки/" стоїть завдання - відповіді на запитання:
1/ що є у людині від зовнішнього світу, звертаючись до чого, як до свого внутрішнього, вона може знаходити там його аналогії; 2/ чи впливають вони на процес пізнання?

Дати задовільну відповідь на ці питання можна, тільки попередньо усвідомивши значення зовнішніх умов у процесі формування образу. Вони стають складовою частиною живої системи не так, що входять у неї як компоненти, а адаптивно-функціонально зняті в унікальності її структур як інформація. Функціональна відповідність є відповідність зовнішніх дій і особливостей відображаючих функціональних структур /далі - ф-структур/.

Аналіз і уточнення праць біологів, генетиків, фізіологів, які застосовують функціональний підхід до розв'язання проблеми інформації, дозволяє визначити інформацію як функціональне представництво структур зовнішніх дій у діях відображаючих структур живою. Таке визначення не суперечить визначенню інформації як змісту, який система здобуває із зовнішнього світу у

процесі пристосування до нього, даному Н.Вінером.

Зовнішній світ "входить" до складу навіть найпростішого живого: він трансформується в останньому в особливих фізіологічних перетвореннях, проявляється у зовнішній адаптивній поведінці й відтворюється /актуалізується/ у окладних живих системах у формі образу.

З кожним етапом зростання організованості живих систем збільшується діапазон зовнішніх дій, на які здатне реагувати живе, може зберігатися спадковість відображуваних дій за ієрархією. Сама природа через взаємодію матеріальних систем "творить" не тільки матеріальний субстрат, а й ієрархію функціональних зліпків-образів зовнішнього світу. Спираючись на них істота матиме оптимальну поведінку, заздалегідь отримуючи "знання" про особливості цього світу.

Особливим, спеціалізованим не відображенні й управлінні поведінок субстратом /системою ф-структур/ у вищих тварин і людини є, звичайно, мозок, кожен із рівнів якого виконує специфічну для організму функцію, філогенетичний розвиток центральної нервової системи відбувається як процес обростання зверху новими нейронними поверхнями.

Проте чи мають усі рівні /та етапи/ відображення світу живими істотами будь-яке значення для розуміння власне гносеологічної проблематики? Як реакції можуть виконувати гносеологічну функцію, чи можуть вони відігравати роль образів, а значить, нести знання про світ? Тільки послідовна реалізація активнішого підходу прояснює відносну протилежність дії і образу, знімає уявну суперечність.

Своєрідність діалектики перетворення органів, які реагують зовні, і органів чуттів, діалектики їхнього взаємозв'язку, бере свій початок в еволюції живого. Так, при низькому рівні диференціювання тканин органи руху і сприйняття відносно злиті, рецептори й ефектори просторово нероздільні. Але й у високоорганізованих живих істот поділ на рецептори й ефектори не абсолютний. Око, наприклад, постачає інформацію мозкові і як рецептор, і як ефектор, який перебуває у постійному русі, а рука людини з її м'язовими рухами й рецепторними закінченнями може розглядатися як витягнутий рецептор. /Сеченов/.

Діяльність ефекторів, таким чином, може інформувати мозок про властивості об'єктів за допомогою як нервових закінчень, так і дій, що виконуються безпосередньо м'язами. М'язова діяльність

здатна розчленовувати, дублювати структуру об'єкта. Руки м'язів / у тому числі м'язів рецепторів / сприяють відтворенню мислених образів об'єктів, а матеріальною основою їх порівняння, аналізу, узагальнення. Такі руки залишають у субстраті мозку слід, а мислене відтворення об'єкта невіддільне від активізації центрів руху, від руху рецепторів, які сприймали його раніше. Тому і на рівні усвідомлення поділ досвіду на дів і образ має відносний характер. Структури образу-уявлення, структури руху і структури відображуваного об'єкта перебувають між собою у відношенні схожості, постійно взаємодіючи.

Оскільки світ "зберігається" у ϕ -структурах мозку кількох рівнів, він інтерпретується крізь призму не одного, а цілої ієрархії функціональних образів. Сукупність образів різних рівнів, з якими зіставляється нова інформація, являє собою, як це впливає з попереднього викладу, єдиний ієрархічний функціональний образ.

Таким чином, актуальність званої раніше філософської традиції може бути сьогодні конкретизована/на даному етапі аналізу/ у такому висновку: навіть передлюдина - жива істота з такою частиною світу / мікрокосм /, в яку останній "включений" функціонально і неодисразово /на кількох рівнях/, і це - вирішальна умова її оптимальної поведінки, в якій реалізується досвід нижніх рівнів - досвід біогенезу - основа набування всякого індивідуального досвіду.

Вся ця природна інформація про світ успадковує, звичайно, суспільна людина. Вона є справжнім інформаційним мікрокосмом, малою подобою великого Космосу.

У запропонованому контексті пізнання можна розкрити як процес накопичення образів передусім по верхніх рівнях апарату відображення. Але якою є роль образів - знань нижніх, "неартикульованих" рівнів апарату відображення суспільної людини у пізнанні?

У теорії пізнання нас цікавить суспільний суб'єкт. Однак виявлення діалектики відношення вищого і нижчого потребує розуміння суб'єкта не просто як соціального, але як соціально-біологічного мікрокосма, що несе у собі все багатство еволюції інформаційних рівнів. Функціональне представництво зовнішнього світу в інформаційних процесах мозку є, за нашим переконанням, тим єдиним стрижнем - природною основою, з допомогою якої здійсню-

нюються процеси відображення як біологічного, так і соціального рівнів. "Мозок, продуктом функціональної діяльності якого є думка і поведінка, - справедливо відзначав щодо цього Д.Беляев, - є орган біосоціальний, і це зумовлює біосоціальну природу людини".

У роботі немає необхідності спеціально аналізувати всі переваги, які має людина у пізнанні дійсності, завдяки наявності другої сигнальної системи. Достатньо усвідомити її значення як ще одного рівня знання. Психологами доведено, що, починаючи з рівнів психіки, зовнішня дія, перетворювана в інформацію про неї, здатна "втягувати" у найскладніший інформаційний цикл велику кількість відображаючих підрівнів мозку людини, незважаючи на наявність вищого - понятійного рівня. Підкреслюючи вирішальну роль у пізнанні соціального моменту, який утворює "екстраструктуру", психологи зазначають, "що аналіз усієї структури діяльності може здійснюватися на різних рівнях, починаючи від рівня суспільно-історичного як найвищого і аж до базових рівнів рухової активності".¹

Аналізуючи особливості досвіду міром просування "зверху вниз", від психологічного до нейрофізіологічного, а від останнього до фізіологічного, видно, що ми опинимось за межами індивідуального досвіду, у сфері досвіду видового. "І це поняття не просто метафора, воно має конкретний зміст: спадковий досвід є цілком визначена загальнобіологічна реальність, і таким же біологічно реальним тому є поняття спадкової видової пам'яті".²

Принципово важливим доповненням рівневого уявлення про основи образу є знання витоків його онтогенетичного змісту. В цьому питанні у біологів погляди майже не розходяться. Р.І. Кругликов, наприклад, досліджуючи детермінанти пам'яті, дійшов висновку: "Природжена філогенетична пам'ять є основою для побудови індивідуальної, онтогенетичної пам'яті... Детермінантами поведінки за цих умов виступають як реальні подразники, які діють "телер", так і сліди /енграми/ взаємодії організму з подразниками, які діяли в минулому".³ Так, видно, здійснюється зв'язок

¹ Роговин М.С., Соловьев А.В., Урванцев Л.П., Шотемор Ш.Ш. Структура психики і проблема познання // Вопросы философии. - 1977. - № 4. - С.81.

² Веккер Л.М., Психические процессы. - Л., 1981. - Т.3. - С.209.

³ Кругликов Р.И. Детерминизм и память // Вопросы философии. - 1980. - № 6. - С.146.

часів, зв'язок досвіду поколінь всього живого, коли "інформація, яка надходить у мозок, включає, реалізує закодовану в ДНК філогенетичну інформацію".¹

Формування зорового образу, наприклад, завдяки надзвичайним властивостям зорового аналізатора", відбувається за типом послідовних екранів, що відтворюють просторові особливості об'єктів / екран сітківки - екран колінчастого тіла - екран кори / . Тому зростає ділянка кори мозку отримує інформацію про зовнішній об'єкт "за чотирма різними каналами, які з'єднують її з філогенетично різними рівнями організації зорової системи. На кожному з цих рівнів виникає специфічний відбивальний процес, властивий генетичним особливостям даної структури... Видим етапом у формуванні відбивальних процесів є діяльність кори мозку. Сюди "збирається" з різних підкіркових структур інформаційні еквіваленти об'єкта, і їхня інтеграція формує зоровий образ".²

З позиції психологічних, фізіологічних і соціальних глибина рівня залежить від значущості об'єкта, сили емоційної і мотиваційної напруги, здатної стимулювати збудження відразу кількох рівнів. "Бути більш значущим для мозку означає бути більш збудженим, захопити хвилину збудження велику кількість нейронів і нервових центрів... не тільки верхніх поверхів ієрархічно організованого мозку, але і його нижніх рівнів".³ Отже, аналіз і зіставлення експериментально перевірених фактів в галузі біології, генетики, фізіології, нейрофізіології, психології диктують необхідність певних філософських узагальнень.

Образ об'єкта - знання - формується у єдності з практикою, ця діалектика загалом характеризує процес формування образів і на більш ранніх етапах еволюції, проявляючись у взаємозв'язку і взаємовиключенні дій та відображення. Образи формуються в еволюції природним шляхом, коли досягнення корисного результату в дії сприяє їхньому формуванню і закріпленню, а наявність їх є необхідною інформаційною основою для наступних дій.

¹ Дергачев В.В. Молекулярные и клеточные механизмы памяти. - М., 1977. - С.231.

² Ата-Муредова Ф.А. Отражение и эволюция мозга // Вопросы философии. - 1976. - № 3. - С.85.

³ Сетров М.И. Информационные процессы в биологических системах. - С.69-70.

Не дивно, що постійні природні фактори могли бути причиною формування елементів ф-структур на різних етапах еволюції, тобто на різних рівнях мозку один і той самий об'єкт може бути представлений неодноразово. Але необхідно також визнати, що апарат відображення суб'єкта пізнання може мати образи, які сформувалися завдогдо до того, як він почав досліджувати об'єкт. За тим самим принципом, за яким відсутність образу на рівні знаків мови потребує вибирання їх з наступним зміщенням на рівень чуттєвого відображення, може здійснюватися вибирання і зміщення на рівень нижче з наступним здобуттям інформації.

В остаточному підсумку, залишаючись методологічно не осмисленим філософією, для природознавців давно перестав бути гіпотезою той факт, що здобута з нижніх рівнів інформація істотно впливає на формування образу на рівні свідомості, стаючи знанням про досліджуване явище, зберігаючи "інформаційну точність про всі реальні параметри чи властивості об'єкта", інформаційні потоки "піднімаються в кору головного мозку", де вони об'єднуються, підлягають значній обробці, беручи на активнішу участь у формуванні суб'єктивного образу об'єктивного світу. /Анохін/.

Таким чином, у дослідженні специфіки процесу пізнання врахування структур активності природно-біологічних рівнів важливе для розуміння як його історичних передумов, так і актуальних безпосередньо реалізованих механізмів.

Здійснений аналіз шляхів становлення адаптивних образів світу та їхньої ролі у формуванні людського знання дозволяє зробити ширші узагальнення, які пролягають значення історико-філософських традицій для філософії наших днів.

1. На основі аналізу сучасної науки стає можливим доказ представництва макрокосму у мікрокосмі-людині. Зробити це можна, встановивши її місце у всесвіті, зв'язок з природою як інформаційне явище.

2. Макрокосм справді поданий в апараті відображення людини в значному обсязі на досоціальних природно-біологічних рівнях.

Ці рівні можуть істотно впливати на суб'єктивний образ об'єктивного світу, який формується у суспільної людини. Вони є генетичними основами її знання.

3. Проблема самопізнання, таким чином, набуває не тільки психологічного і соціально-етичного значення, а й безпосередньо філософсько-гносеологічного.

Третій розділ "Генетичні основи рефлексії та апіорного знання" обґрунтовує, що саме у функціональному засобі відображення, у здібності актуалізувати образи об'єктів та реалізувати їх у доцільній поведінці можливе матеріалістичне розв'язання таких актуальних проблем філософії як рефлексія та апіоризм.

Так розроблена Лейбніцем ідея преформізму, принцип ієрархії, а також уявлення про нескінченне дроблення монад, приводили до висновку про здібність усіх монад до самовідображення, самоуявлення, тобто наявності в них елементарних здібностей до рефлексії. Коли " у кожного живого тіла є пануюча ентелехія /читай - специфічний образ -авт./, яка у тварини є душа... та члени цього живого тіла повні інших живих тіл..., з яких кожне має знову свою ентелехію, чи пануючу душу, то здібність до самоуявлення, самовідображення повинна проявлятися на всіх "поверхах" складного організму-монади, специфічним засобом інтегрується на рівні "пануючої душі".

Та чи можлива така інтеграція усіх "прагнень", "ентелехій" у свідомості? Звідки взагалі з'явилися у монади задатки самоуявлення, рефлексивної здібності?

Після аналізу інформаційних процесів у живому нема потреби ще раз обґрунтовувати плідність ідей про "темні" перцепції - передумови "духу" та розвинутої здібності до самосвідомості та самопізнання. Тілесні, фізіологічні трансформації у живому /навіть найпримітивнішого рівня/ здійснюються як пристосовні реакції тільки на основі актуалізації інформації про минулий корисний результат, пам'яті про минулі взаємодії. Висновок з багатьох експериментальних фактів, що стверджують таку здібність: процес здобуття та порівняння образів, що характеризує активність усього живого, з "клітинок", основов розвинутої у складних організмах та людини здібності до рефлексії.

Аналіз інформаційних процесів та ідей Лейбніца /Декарта, Спінози, Локка та ін./ дозволяє зробити важливі висновки: структури реакцій нижчих рівнів, які схематично сподобляються світу, які "знімаються" в образах верхнього рівня, як і ієрархічний інформаційно-фізіологічний процес аферентного синтезу, є загальним засобом прояву рефлексивної здібності.

Інакше кажучи, діалектика вищого та нижчого, соціального та природно-біологічного, що характеризує пізнавальну діяльність людини, дію її апарату відображення, характеризує також і механізм рефлексії. Зумовлена вирішальним способом суспільними процесами, ідеалами й парадигмами суспільства на конкретному етапі його розвитку, людська рефлексія здійснюється через актуалізацію рефлексивних процесів досоціального рівня. Її нижчою основою можуть бути "парадигми" природи - константні фактори та закономірності, функціонально присутні та "зняті" у процесах формування свідомого образу оточення.

Невід'ємною ланкою у системі міркувань філософів минулого, що сприяє цілісності /логічній/ цієї системи, було уявлення про апріорне знання. Який евристичний потенціал може мати запропонована в роботі концепція багаторівневої природи людського знання для аналізу проблеми?

Вихідним у побудові системи наук, як вважав Кант, повинно бути математичне знання, а їхньою чистою основою /об'єктивною передумовою/ - чиста математика. То чому йдеться про такі апріорні форми споглядання, як простір і час, які самі по собі поза об'єктами сприймання "є ніщо"?

Продуктивність підходів, визначених Кантом, безперечна. Сьогодні ясніше, ніж два століття тому, наука довела факт підігнечості, адаптивності всього живого до зовнішніх впливів. Просторово-часовий континуум світу втілений у мікропроцесах організму, як зазначалось, функціонально. Фізіологічні механізми й ритми живого у мікроінтервалах часу здатні відтворювати як часову послідовність подій, так і їх просторово-часові параметри, заковдані функціонально.

Відбивальний / і навіть гносеологічний аспект/ характер фізіологічних механізмів апарату активності всього живого / у тому числі людини/ експериментально підтверджений багатьма дослідниками й узагальнений не тільки в концепції випереджачого відображення, а й у інших теоріях, що обґрунтовують актуалізацію в просторово-часових системах носіїв пам'яті просторово-часових параметрів зовнішнього світу. У цьому розумінні просторово-часові характеристики функціонального образу, який зберігається на одному чи кількох рівнях ψ -структур, завжди є вихідним, наче первісно даними відносно інтерпретованого на їх основі образу / який формується/ актуально сприйня-

того об'єкта. Тому перші дійсно можна розглядати /звичайно, умовно/ як ап'оріорні форми споглядання, які /як пам'ять/ властиві самому суб'єкту.

Що стосується способів прирощення знання, яке фіксується в синтетичних судженнях наук про природу /природознавства/, то тут Кант на перший план ставить розсудок і його категорії. Уявлення про пізнавальні можливості тут особливе, тому що він є "чуттєвим розсудком", а його поняття - не просто форми логічної думки, а ще й образні поняття. Крім того, якщо, звичайно, у формальній логіці функцією розсудку є оперування поняттями, то для Канта "діяльність розсудку є процес ієрархічної взаємодії понять різного ступеня спільності, якому відповідає, як це впливає із загального контексту поглядів філософа, процес ієрархічної взаємодії образів, від конкретних до гранично загальних.

Отже, узагальненим поняттям відповідають, за Кантом, узагальнені образи, що являють собою в остаточному підсумку схеми великої кількості предметів; не менш важливим для нашого аналізу є те, що Кант не може не визнати діяльнісного характеру його категорій.

Чи випадково сьогодні все впевненіше робиться висновок, що пізнання "з самого початку зв'язане зі схемами дій, з якими усимілюваний предмет / від схем-рефлексів до схем, які є результатом різних видів навчання/, а перцептивні структури з самого початку потрібно, мабуть, розглядати як структури, зв'язані з ширшими структурами".¹ Тому категорії Канта уявляють собою скоріше вербалізовані схеми поведінки, ніж просто результат формально-логічної індукції. Тільки будучи вербалізованими, усвідомленими і вираженими в поняттях, ці схеми набувають статусу знання /як людського знання/ у повному розумінні цього слова.

Велике значення "глибинних структур", "сенсомоторних схем" поведінки як позамовних реальностей, що передують появі понятійного мислення, розкрито у працях А.Р.Лурії, С.Л.Виготського, К.Піаже та інших учених.

Походження "глибинних структур" Е.В.Ільїнцев трактував

¹ Піаже Ж. Інелдер Б. Генезис элементарных логических структур.-М., 1963.- С.17.

як відчутну реальність в образі сенсомоторних схем, тобто схем безпосередньої діяльності людини, яка робиться з речами і в речах у вигляді суто тілесного феномена.

Розуміючи, що схеми дії "конгруентні схемам речей" і являють собою "просторово-геометричні форми речей", розгорнуті "рухом у часі", вчені пов'язують період їх становлення тільки / і в основному/ з онтогенетичним розвитком дитини. Звичайно, ці внутрішні, об'єктивовані схеми виникли як результат асиміляції тіл природи і предметів, створених людиною, у період розвитку дитини, і тому є соціалізованими схемами.

Однак тут, приєднуючись до погляду про необхідність соціальної, практичної детермінації схем активності, ми повинні зробити принципово важливе доповнення.

Як мовне мислення не може виникнути незалежно від "глибинних структур" періоду онтогенезу, так і ці структури не можуть виникнути, не маючи своєю основою схеми активності досоціального походження, схеми поведінки, які узагальнено уподібнюються не стільки до конкретних просторово-геометричних характеристик об'єктів природи, скільки до їх загальних відношень. Тут міркування Канта, Декарта і Спінози нам більш близькі, тому що глибше й послідовніше охоплюють суть проблеми.

Чи справді ця інформація і образи-реакції, схеми активності дані людині до всілякого досвіду, апіорно? Якщо мати на увазі окрему людину, дослідника, який нехай навіть освоїв увесь досвід попередніх поколінь, то відповідь може бути тільки позитивною. Фізіологічна активність схем-реакцій нижніх рівнів апарату відображення людини не є результатом її індивідуального досвіду чи навіть досвіду суспільства. Для такого дослідника ці образи-схеми виступають як додосвідні форми.

Отже, якщо не враховується досвід філогенезу, закріплений у знанні нижчих рівнів апарату відображення, то їхня активність, яка накладає відбиток на зміст образу-знання верхніх рівнів, уявляється додосвідною. Не вміючи пояснити витоків активності пізнавальної здатності людини, філософи минулого не могли пройти повз факту участі неявного компонента, називаючи його апіорним.

Лише на шляху усвідомлення діалектики природного і соціального компонентів в апараті відображення і пізнавальній діяльності людини стає можливою послідовна інтерпретація однієї з

найважливіших проблем філософії - проблеми апріорного знання.

Виконаний аналіз цієї ідеї дозволяє відповісти як на питання самого Канта, так і на питання, що були поставлені послідовниками та сучасними дослідниками його концепцій. /Див.розд. Ш, § 2 дисертації/. Зокрема, питання про те, як у суб'єктивному за Кантом може знаходитись момент об'єктивного / на що справедливо звертають увагу Т.І.Ойзерман, В.Ф.Асмус, С.І.Допов, О.С.Богомолов, І.С.Нарський, Н.К.Вахтомін та інші/, може бути вирішене на шляху розуміння того, що образи "нижчих" рівнів виникали як результат взаємодії живої істоти з реальним, об'єктивним світом. Тому схеми, категорії розсудку та форми просторово-часового споглядання несуть момент об'єктивного, хоч і притаманні суб'єкту.

В роботі зроблена спроба вирішити проблему змісту категоріальних схем, які Кант пов'язує з природознавством. У сучасному уявленні такі категорії як причина, кількість, якість, можливість дійсність... належать до сфери філософського знання, і тут німецький філософ потребує адекватного розуміння. Він /як і Фіхте/ вважає, що здібність до філософії дається людині від природи, яка заздалегідь закладає їх як трансцендентальну систему схем конкретних реакцій. / " Критика чистого розуму".С.220-227/. Сучасні фізіологи довели, що апарату відображення дійсно притаманні ще на несвідомих рівнях пошукова, кількісна, причинна та інші форми активності. Вони у певному розумінні з природні передумови відображення людиною діалектичних явищ у самому зовнішньому світі, бо схоплюють найбільш загальні відношення у ньому, хоч справжнім категоріальним знанням стають у практичній діяльності та відображенні універсальних законів. Саме на останню особливість більш усього звертають увагу дослідники ідеї Канта О.С.Богомолов, І.С.Нарський, Т.І.Ойзерман. Зокрема М.О.Булатов зовсім близько, за нашою думкою, підійшов до розуміння внутрішньої природної детермінанти відображення загальних законів.

Розділ четвертий "Проблема практичного розуму та сучасність" розглядає практичні та світоглядні питання нашої дійсності у контексті результатів дослідження. Показано, що однією з передумов гуманістичної орієнтації філософії та діяльності були уявлення про притаманність раціонального компонента як

природі та Абсолюту, так і самій людині. З таких уявлень робився висновок, що теоретична та "практична" - підприємницька, політична та правова, релігійна та естетична діяльності людини своїм орієнтиром повинні мати доцільну природну основу. Теорії, які зверталися до природно-доцільного компоненту у людині, намагалися будувати правові норми, державні структури та кодекси, історичні завдання та високі ідеали... Так виникли "природнича теорія держави", "природнича теорія права", "природна історія", "природна мораль".

Спіноза, наприклад, не приймає ідей про трансцендентне походження моралі та абсолютного обов'язку, намагавшись моральні дії людини пояснити з того, "що загальне у природі усіх істот", тобто з найбільш загальних універсальних законів дійсності, природи.

Для Спінози, Канта, Фіхте, Гегеля та Шелінга концепція природного права та держави можливі на базі етики, уявлень про природність прагнень людською природи до свободи.

Треба погодитися з традиціями і визнати: логіка історії, розвитку суспільства та його виробництва, право та мораль не можуть існувати у протиріччі з гармонічним, доцільним Логосом природи, з природними можливостями людини. Соціальне, як вважає послідовна діалектика, не може цілком відірватися від своєї основи - природно-біологічних форм активності. Повернення до послідовної діалектики, реалізація принципу спадковості у розумінні суттєвих сил людини та її діяльності набувають сьогодні не тільки нове методологічне значення, яке грає значну роль у новому баченні традиційних філософських проблем, а також дозволяють сформулювати основи більш цільного світогляду, розкриваючи шляхи гуманістичної ментальності.

Якщо сьогодні у нашому суспільстві суттєво удосконалюються політичні, економічні, оздоровчі, продовольчі, дослідницькі та інші соціальні програми, то це стало наслідком нового розуміння суттєвих сил людини, передумов та основ її діяльності, наслідком подолання тенденції нехтувати філософським та взагалі культурним спадком минулого.

Однак тепер - у контексті дослідження - орієнтація діяльності суспільства на природні витoki повинна урахувати, що вони не тільки доцільні, а й "розумні". Для Канта це природний

"чистий розум", передусім "теоретичний", та до того ж і "практичний", що орієнтує людську діяльність додержуватися гуманістичних принципів та "категоричного імперативу". З тих, що пізнавальна та перетворююча діяльність має свою основну часткову елементи "теоретичного розуму", слід погодитись: він являє собою ті ж активні схеми-образи, які схоплюють логіку всесвіту, його універсальні діалектичні відношення. Проте чистий "практичний розум" як друга сторона того ж "теоретичного розуму", що вільний від емпірії та соціального досвіду, теж являє собою активні схеми, тільки представлені Кантом як природна основа моральної поведінки. У дусі Канта їх можна розглядати як той внутрішній доцільно-адаптивний регулятор, який являє собою генетичну природну основу будь-якої практичної діяльності.

Успішно діяти тому можна у цьому світі у злагоді з законами Землі, природи, а також з законами адаптивно-доцільних регуляторів "практичного розуму людини". Приднатися до всесвіту чи знайти у собі відгуки "світового інтелекту" означає приднатися до гармонії, "розуму" Космосу, спочатковому Логосу /для європейської філософії/, з'єднатися з "дао" /в уявленнях філософських систем Сходу/. Дух "в мені" як частина "світового розуму" є гносеологічний аспект адаптації, сторона "практичного розуму", а також аспект проблеми самопізнання загального у світі, бо воно функціонально присутня у апараті відображення та активності суб'єкта.

Отже функціональний підхід та обґрунтована дисертантом ідея рівней активності та відображення, їх діалектичного взаємопроникнення дозволяє побачити раціональний зміст у поглядах тих філософів, які не могли відмовитись від уявлень про організуючу та раціональну роль космічного Абсолюта.

Не можна докоряти філософів, які не висловили своєї поглядів язиком, адекватним сучасному рівню розвитку науки та суспільства. Їх заслуга - у розв'язанні багатьох питань на категоріальному рівні.

У дослідженні намічається шляхи рішення проблем штучного інтелекту, удосконалення творчих здібностей людей та методів психотерапії...

Зокрема, механізм штучного інтелекту розглядається як багаторівневий інформаційно-функціональний феномен. Показано, що ефективним засобом створення його може бути тільки модель, що максимально наближається до процесів реального природного інтелекту. Суть останнього, як видно з дослідження, полягає у можливості рівней спілкуватися між собою за допомогою механізмів прямих та зворотніх зв'язків, витягати з пам'яті нижчих рівнів функціональні образи, що формувались самою природою у результаті еволюції та адаптації живого до зовнішніх умов. З таких позицій навіть найпростіше живе формування, клітина чи амеба має у собі велику кількість функціональних образів світу, вона у цьому плані дійсно являє собою монеду - копію універсуму. Саме цієї інформаційної ємкості не має сьогодні жодна обчислювальна машина, основним засобом накопичення інформації в якій є внесення в неї інформації усвідомлених рівней, які притаманні людині.

Отже, уся інформація, якою оперує людина на несвідомих рівнях, сьогодні не може бути закладена, бо немає засобів її кодування. Крім того, сучасні думачі машини створюються локально від активнішої компоненти образу. Мабуть на шляху синтезу органічної та неорганічної природи може бути знайдений оптимальний шлях створення систем штучного інтелекту.

На основі роботи можуть удосконалюватись методики розвитку творчих здібностей. Треба підкреслити, що образи нижчих рівнів для свідомості дослідника конфігетного природного явища можуть виступати у якості н о в о г о ф о р м у в а н н я, тобто як елемент творчий, оскільки у експерименті такий образ може і не виникнути.

Багаторівневим ієрархічним інформаційним циклом можна задовільно пояснити також механізми проникнення слова у соматичні, фізіологічні структури людського організму. Сьогодні медики та психологи прикладають немало зусиль, щоб з'ясувати, яким чином відбувається оздоровлення людей від функціональних та хронічних захворювань, коли йдеться про методи навчання, психотерапії та методів йогі. Велика перевага їх, як відомо, полягає в тому, що вони здійснюються без хірургічного та медикаментозного втручання.

Як було доведено в роботі, слово у якості сигналу другої сигнальної системи, що має в корі великих півкуль мозку своє представництво, може актуалізувати значення - образ реального явища, яке здатне впливати позитивно на людський організм.

У закінченні підбиваються підсумки дослідження, намічаються проблеми, які в його контексті можуть бути конкретизовані: про більш широке уявлення природи суб'єкта, про механізми інтуїтивного та несвідомого, про необхідність нового аналізу ідей Вернадського, Соловйова, Сквороди, Федорова, Юркевича.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНИЙ У ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Монографія: Мікрокосм і пізнання. Київ, 1991.
- 6 д.а.
2. Монографія: Генетические основания и уровни знания: философские традиции и современный анализ. Дополнено УкрНДІТІ АН України.- Київ, 1991.- 10 д.а.
3. Монографія: За пределами человеческого опыта /вчера и сегодня вечной проблемы/. - Сімферополь, Таврія, 1992. - 9,5 д.а.
4. Об онтологических предпосылках открытия // Методы решения конструкторско-изобретательских задач: Тез.докл. - Рига, 1978.- 0,2 д.а.
5. Информационный базис изобретений в бионике // Методологические проблемы технического творчества: Тез.докл. - Рига, 1979.- 0,2 д.а.
6. Проблемы методологии и теории творчества / в соавторстве/ // Информационные материалы ФО СССР.- М., 0,4 д.а.
7. Биологический информационный базис социального познания // Соотношение биологического и социального.- Пермь, 1981.- 0,35 д.а.

8. Роль информации бессознательного уровня в научном поиске // Семинар по проблемам методологии и теории творчества.- Симферополь, 1981.- 0,3 д.а.
9. Познание как процесс реализации информационных структур субъекта. Делоповано ІНІСН АН СРСР.- М., 1982.- 1,5 д.а.
10. Диалектика информационных уровней субъекта в процессе познания // Изд-во Белгосуниверситета. Мінськ, 1983, - 1,0 д.а.
11. Проблема источника знания: традиции и современность // IV Семинар по проблемам методологии и теории творчества.- Симферополь, 1984.- 0,3 д.а.
12. Условия труда и общественно-трудовая активность производственного коллектива НПО "Пневматика" // Отчет о социологическом исследовании по х/д № 8104442.- Симферополь, 1984.- 1,0 д.а.
13. Познание как отражение действительности // Методологические материалы по диалектическому материализму.- Симферополь: СДУ, 1985.- 0,4 д.а.
14. Универсальность уровневых / информационно-содержательного / критерия развития систем // Понятие развития и актуальные проблемы теории социального прогресса.- Пермь, 1985.- 0,4 д.а.
15. Пути совершенствования интеллектуальных систем // Интеллектуальные системы и имитация /Тезисы докладов/. - Новосибирск, 1985. - 0,25 д.а.
16. Университет - школа: преэминентность политической зрелости // Материалы методической конферен-

ция.- М.: НДІ ВШ, 1985.- 0,5 д.а.

17. Генетические основания человеческой деятельности // V Семинар по проблемам методологии и теории творчества.- Симферополь, 1986.- 0,3 д.а.
18. О деятельностных основаниях субъективной диалектики // Деятельность: философский и психологический аспекты. - Симферополь, 1988.- 0,25 д.а.
19. Про біологічні передумови свідомого відображення // Філософська думка.- № 6.- Київ, 1988.- 0,5 д.а.
20. Методологическая роль кибернетического подхода в ос"яснении проблем биологии и медицины // Философские вопросы медицины и биологии.- № 20.- Київ: Здоров"я, 1988.- 0,5 д.а.
21. О творческой индивидуальности и мнении большинства // VI Семинар по проблемам методологии и теории творчества.- Ч. II.- Симферополь, 1988.- 0,25 д.а.
22. Актуальность философских традиций // Философия и жизнь.- № 4.- М.- Знание, 1990.- 0,1 д.а.
23. Человек как мера обновления общества // Перестройка и проблемы эволюции человека: Тез. докл. научно-теоретической конференции. - Севастополь, 1990.- 0,2 д.а.

24. Березить меншість / про самоупрядування у природі та суспільстві // Наука і суспільство.- № 8.- Київ, 1991.- 0,6 д.а.
25. Досвід філогенезу та людське пізнання / Теорія пізнання: необхідність оновлення/ // Філософська та соціологічна думка.- № 3.-Київ, 1993.- 0,5 д.а.
26. Чи вчитися у природи? // Наука і суспільство.- № 3.- Київ, 1993.- 0,5 д.а.

A handwritten signature in blue ink, consisting of several loops and a long vertical stroke extending downwards.

AB STEEL

705707

AB 27.590